

УДК 343.93

Олександр Маркович БАНДУРКА,

*доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0240-5517>*

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2952-8258>*

ЩОДО ПРИРОДИ СУЧАСНОГО КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Останнім часом у вітчизняній кримінології усе частіше постає питання про трансформацію відповідного наукового знання, співвідношення в ньому раціонального й містичного, логічного й ірраціонального. Науковці роблять спробу розглянути ці та багато інших проблем на всіх рівнях людського буття: і соціальному, і екзистенційному. Скептичне ставлення до якості окремих соціальних інститутів, феноменів і їх похідних обумовлено авторською позицією, за якою прагнення до тотальної раціоналізації, аналізу, здорового глузду заважає піднятися іншим ученим на власне науковий, конструктивний рівень. Кримінологічні знання є надто містифікованими для того, щоб до них можна було застосувати суто раціональні методи наукового аналізу. Можливо, саме через це емоційно-психологічний бік кримінології частіше стає предметом художньої творчості, аніж наукового дослідження.

Тематика злочинності спокушає тим, що вона певною мірою стосується всіх рівнів людського буття. Навіть обмеживши себе завданням розглянути злочин як культурний феномен, поставивши питання про місце неадекватності в системі духовних цінностей, ми прирікаємо себе на чергове фундаментальне переосмислення основних кримінологічних питань. Сьогодні злочинність міцно посіла місце в побуті людини, стала потужним джерелом формування повсякденної свідомості й відповідної соціальної поведінки. Крізь призму злочинного виробляється система цінностей, народжуються нова аксіологія, нова етика й естетика. Злочини диктують свою політику, нав'язують свою думку, свою філософію. Глибоко помилково вважати, що сучасна злочинність охоплює лише соціально-економічну сферу людської діяльності: вона давно стала універсальною категорією, підґрунтям для створення всеосяжної картини світу.

Знову актуалізується проблема ідентифікації людини та співвідношення в ній духовного й біологічного начал. Можливо, це пояснюється тим, що ці проблеми коріняться в самій сутності людини, її двоїстості (суперечливості) натурі. Саме буття людини виявилось роздвоєним. З одного боку, постійне прагнення до реалізації свого потенціалу, причетність до вищих виявів духу, до ідеальних способів існування стали необхідними умовами збереження власне людського єства. З іншого боку, природна необхідність задовольняти свої практичні потреби, облаштовувати свою біологічну суть становлять тілесно-предметний вимір буття, поза яким неможливо гідно організувати людське життя.

Наприкінці ХХ-на початку ХХІ століття проблема культури й цивілізації, духовного й матеріально-економічного буття людини загострилася, як ніколи. Усі сподівання на земний рай остаточно розвіяно. Ліберальна ідеологія, що постулює матеріально-економічний пріоритет над духовним, не лише не змогла забезпечити гідне життя людини, а й спровокувала загальну деградацію духовності. Концепція постіндустріального суспільства також довела свою неспроможність та утопічність. Сьогодні цілком очевидно, що суспільство відносного економічного благополуччя, покликане зробити тілесно-предметне буття людини більш комфортним, не лише не здатне впоратися з глобальною духовною кризою, а є джерелом нових катаклізмів.

Отже, сама постановка питання «мати чи бути» певною мірою замикається на суперечливій двійності людини, яку дано їй від природи. І цей зріз проблеми необхідно сьогодні знову переосмислювати, оскільки реалізація первісної природи людини в контексті сучасності має свою специфіку. Водночас особливого значення сьогодні набуває ще один аспект названої проблеми: сама культурна есхатологія тісно пов'язана з новим статусом економічних відносин. Змінюється загальна психологія людини; спрямованість свідомості набуває суто грошового характеру. Інакше кажучи, сьогодні ми стаємо свідками народження нової, консьюмерної (споживацької) психології. Хочемо ми цього чи ні, але маємо констатувати: фінансова проблема не просто увірвалася у життя і щодня нагадує про себе, вона істотно позначається на формуванні моралі, ієрархії цінностей, зрештою, прямо – психологічно та світоглядно – впливає на людину та суспільство.

Цікавою є і проблема раціонального в кримінології та науці загалом. Зауважимо, що світоглядний раціоналізм і побудована на його основі система цінностей пронизують духовну та предметно-практичну сфери людської життєдіяльності, а ідеї ірраціоналізму зазнають жорсткої дискримінації. Про ірраціональне переважно згадується лише тоді, коли помилки раціональних розрахунків спричиняють на практиці катастрофічні наслідки. І навіть у цьому разі категорію ірраціональності здебільшого вживають із певною часткою підозрілості та скепсису.

Тим часом феномени ірраціональності – хаос, сингулярність тощо – доволі універсальні для того, щоб відображати реальні процеси в житті людини на рівні її екзистенційного, соціального й антисоціального буття. Без урахування ірраціональних чинників неможливо побудувати цілісної картини світу, дослідити розвиток світогляду та систем цінностей. Без звернення до ірраціональної проблематики звужується смислове поле кримінологічних теорій і концепцій. Заплющуючи очі на ірраціональність світу, ми спотворюємо та збіднюємо його.

Однобічне орієнтування на раціоналізм неминуче призводить до небажаних результатів у всіх галузях як духовного, так і предметно-практичного життя людства. Проте заради справедливості слід зазначити, що таке орієнтування не є неминучим етапом розвитку будь-якої культурної традиції: у найбільш жорсткому вигляді раціоналізм виявився лише останніми століттями, охопивши лише західноєвропейську частину нашої планети. Для інших типів культурно-історичного світогляду (до яких, зокрема, належить майже весь Схід) здатність до ірраціонального світорозуміння й ірраціонально-містичної дії видається непорушною і є складовою однієї з підвалин фундаментальної архетипової парадигми. Проте, якщо говорити про нашу країну, то останніми десятиліттями над нею нависла загроза раціоналістичної експансії з усіма духовно-культурними ексцесами, що звідси випливають. Лібералізм, навіть лібертаріанство стали сьогодні як реаліями офіційної політики, так і істотними чинниками, що неоднозначно впливають на всю національну структуру.

Якщо говорити про метафізичний зміст ірраціоналізму та феномен наукового кримінологічного пізнання, що є основою формування кримінологічної моделі світу, то

можна дійти висновку про те, що їхні роль і значення зумовлено не лише чинниками духовного життя людини (без урахування ірраціональних ідей неможливий повноцінний аналіз культури, політики, технічного прогресу, які мають криміногенні вади), а й чинниками онтологічного та гносеологічного характеру (ірраціональність властива самому життю, самому буттю; без ірраціональних здібностей людини неможливий процес пізнання). Ірраціоналізм закладено вже на психофізіологічному рівні: як відомо, мозок має дві півкулі із різними формами сприйняття дійсності й оброблення інформації (одна півкуля відповідає за логічну, аналітичну (раціоналістичну) роботу мозку, інша – за евристичне (ірраціональне) сприйняття). Людська діяльність (на особистісному, національному й загальнолюдському рівнях) знаходить своє вираження у цивілізаційному вимірі, у якому найбільшою домінантою стають утилітарно-прагматичні, раціональні мотиви (прикладна наука, господарсько-економічна активність, тілесно-предметне облаштування). Культурно-світоглядну основу діяльності становлять цінності емоційно-психологічного, багато в чому ірраціонального порядку (релігійне й естетичне переживання, етичні й аксіологічні принципи).

Духовна цілісність передбачає гармонію. Без раціональної організації буття людина приречена на негідне, убоге існування. Без ірраціональних цінностей її життя втрачає сенс. Історія держав і націй, що заперечують раціональні засади економіки, політики та права, сповнена драматичних подій. Водночас і загальна, тотальна раціоналізація згодом призводить до аморалізму, культурної деградації, духовних злиднів, а зрештою – навіть до виродження.

Переконані, що майбутнє людства загалом (і України зокрема) багато в чому залежить від того, наскільки сучасне людство здатне здолати ці крайнощі й органічно поєднати раціоналізм та ірраціоналізм, від того, наскільки багатосторонньою та повною виявиться картина світу XXI століття (зокрема, кримінологічна), зрештою, від того, наскільки світогляд майбутнього відповідатиме теперішньому його передбаченню.

Людині дано від природи як мислити, так і відчувати. Те, чого ми не маємо змоги зрозуміти, ми не менш достовірно здатні відчувати. На жаль, проблему прихованого потенціалу людської психіки поки що мало вивчено. Та й самої постановки питання про можливість емоційно-психологічного сприйняття сучасна наука чомусь ретельно уникає. Якщо навіть і фіксують фундаментальне значення художньої літератури, живопису, музики, моди, релігії й решти форм духовного життя, які не збігаються із суворою наукою, то швидше їм відводять скромну функцію індивідуально-суб'єктивного переживання світу, але ніяк не його розуміння. Якщо й визнають певний вплив емоційно-психологічного життя людини на пізнання й опанування дійсності, то характеризують його найчастіше як антинауковий, суто особистісний і завжди суб'єктивний.

Так чи інакше, але це питання є каменем спотикання всіх наукових доктрин; воно перебуває у центрі уваги різних аксіологічних систем і багато в чому зумовлює суспільно-політичне та предметно-практичне буття людини. І якщо ця проблема знайде своє остаточне вирішення, людство здобуде всі підстави оголосити кінець метафізики, оскільки в цьому разі воно досягне своєї остаточної мети.

Резюмею: теперішній період формування кримінологічних знань цікавий тим, що тут ми маємо можливість спостерігати витoki фундаментальної зміни культурно-світоглядних традицій, перехід від почасти раціоналістичного характеру пізнання до пізнання постмодернового, у якому домінує орієнтування на ірраціоналізм. Кримінологія вперше по-справжньому гостро стикається з проблемою усвідомлення суперечливості та дуалізму пізнання, опинившись у світоглядному сенсі на перехресті двох реальностей – фізичної та віртуальної, ідеальної та предметно-емпіричної,

трансцендентної та іманентної. Простеживши еволюцію цієї проблематики в названі хронологічні періоди, ми зможемо впритул наблизитися безпосередньо до причин і витоків кримінологічної фетишизації, тотальної об'єктивації знань, зрештою – до витоків деградації традиційних форм наукового аналізу.

Шукаючи відповіді на злободенні для нашої країни питання, кримінологи змушені звертатися до постмодернової (ірраціональної за своєю суттю) проблематики, спровокованої добою соціальних криз, коли люди втрачають надію організувати своє життя за правилами здорового глузду. Існує поширена думка, що ірраціоналізм є своєрідною капітуляцією розуму перед складними проблемами, які ставить перед ним життя. І в цьому сенсі його часто вважають відбиттям глибоко песимістичного настрою – як певну світоглядну депресію, для якої характерний не пошук відповідей на поставлені питання, а втеча від них. Але це зовсім не так: постмодерністські ідеї не лише мають конструктивний, творчий зміст, а й здатні суттєво розширити світоглядні горизонти людини (передусім науковця!), збагачуючи її внутрішній світ цілим спектром механізмів розуміння й опанування дійсності. Ірраціональні ідеї, не заперечуючи і не дискредитує досягнення раціоналістичної думки, лише розширюють проблемне поле науки, пропонуючи нові підходи до вирішення питань онтології та гносеології, етики та естетики, методології та аксіології.

Цей новий за змістом і формою кримінологічний аналіз допомагає обґрунтувати нове і, ми переконані, цілком оригінальне розв'язання низки найважливіших для науки проблем, поміж яких можна особливо виокремити проблему кримінологічного дискурсу як поля, де змагаються духовно-культурні та цивілізаційно-прагматичні цінності, проблему деформації сучасного світогляду, зумовленого раціонально-споживацькими та ліберально-економічними тенденціями, проблему верифікації кримінологічного знання як форми ірраціонального світорозуміння, що є ефективним підґрунтям для подолання обмеженості раціоналістичного світогляду, розширюючи його гносеологічне, онтологічне й аксіологічне смислові поля.

Крім зазначених проблем, які може вирішити кримінологія майбутнього, можна вважати також створення кримінологічної світ-системи – дослідження багатовимірної будови кримінологічних явищ, обумовленої їх функціями у житті та розвитку людства, у певному соціальному просторі та соціальному часі тощо.

УДК 343.3/0.7

Сергій Миколайович ГУСАРОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України,
професор кафедри адміністративного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8136-0694>*

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У чинному Кримінальному кодексу України нормативно визначені різні за ступенем своєї суворості юридичні наслідки вчинення кримінально-правових заборон у сфері господарської діяльності. Провідне місце серед них традиційно посідають основні і